

Avant 100 onns è vegni

Il luf-tscherver ed il luf'èn gia turnads –

DA HEINI HOFMANN

■ **L'agir crudaivel da l'uman visavi l'animal da rapina sco concurrent per la preda è la raschun per l'istorgia vargugnusa da l'extirpaziun da numerus animals chatschaders en Svizra: il luf, il luf-tscherver, la ludra, il tschess barbet – e l'urs, il sulet che n'è enfin oz anc betg returnà en noss territori.** Ozendi sa turpegia la naziun da quest trist chapitel da l'istorgia, era sch'ins sto esser conscient ch'il patratgar da quel temp era dictà d'autras relaziuns da viver. En Germania è il davos urs vegni sajettà il 1835, en l'Austria odierna (Tiro) il 1881 ed en las Alps franzosas il 1921. En Svizra è quai succedi avant tschient onns en l'Engiadina Bassa: Il 1. da settember 1904 han dus chatschaders grischuns schluppèttà il pli davos urs da noss pajais.

Ina relaziun ambivalenta

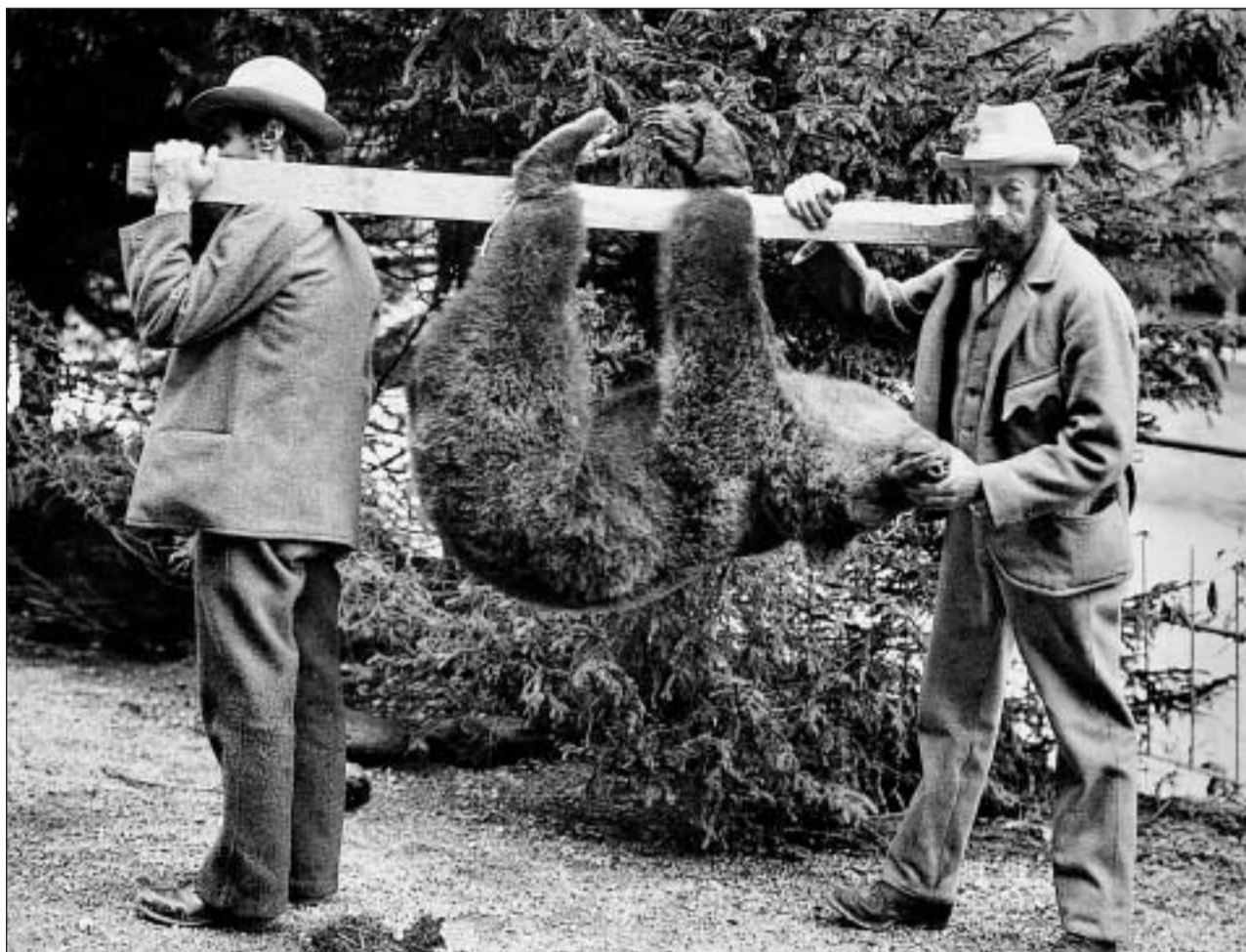
La relaziun da l'uman visavi l'urs brin è adina stada schizofrena: Admiraziun d'ina vart e spretsch da l'autra, pupragnim exagerà en in lieu, persecuziun brutala en in auter. Pertge? Nus umans avain gugent animals che «fan l'umin»; star sin las chommas davos fa l'animal sumegliant a nus, medemmain sch'el dovra las toppas davant sco «mauns». Ma quai nun èn ils sulets tratgs cuminaivels. Era la lunga relaziun da la mamma cun ses uffant ans va a cor.

Plinavant demussa l'uman sco anteriur avdant da cuvels simpatia per l'urs, perquai ch'era quel tschertga proteziun en cuvels ch'al servan sco quartier d'enviern e lieu da pagliola. Per tut questas raschuns è l'urs daventà en l'emisfera nord da la terra il retg dals animals. Ma alura è l'urs vegni detronisà dal liun, il star exotic importà.

Oz viva l'urs tar nus be anc en mitus e paraulas. En cumparsa entira u cun sia topa imposanta decoretscha el vopnas. Nums locals ans regordan a sia existenza, sco Ursera (Andermatt), Pass da l'Uors (Sent), Spadurs (Pignia).

Tema, engurdientscha e scuidanza

Malgrà l'affecziun per l'urs è quel adina er vegni persequità senza perdun. Ils gronds animals lactants che vivan en il medem territori sco l'uman e concurrenzschan quel per lur vivonda, han adina occupà dapli l'uman ch'els animals pitschens. En temps

Il 1. da settember 1904 han ils chatschaders grischuns Padruot Fried e Jon Sarott Bischoff sajettà al Piz Pisoc en la Val S-charl (Engiadina Bassa) il pli davos urs svizzer.

FOTOS BNM

ch'ins na saveva anc betg blier da la biologia da selvaschina vegnivan ultra da quai tscherts animals savens er discreditads sin fundament da ditgas e disfamaziuns.

I deva damai differents motivs per la chatscha radicala sin ils urs brins: Cunzunt la tema enorma da quest pli grond animal da rapina europeic, ina tema ch'ins considerescha oz sco pli u main nunmotivada, ma che vegniva derasada antruras generalmain e sa basava per il solit sin latin da chatschaders. In auter motiv eran ils daners ch'ins pudeva gudagnar cun la chatscha. Plinavant pudeva questa «materia prima viventa» vegnir explotada en bleras modas: il pail, la charn, il grass ed ils dents. Ed i n'era per in chatschader betg mo ina gronda satisfacziun d'avair sajettà in urs, el gudagnava er anc reputaziun qua tras.

Plitost chapai v'era la proteziun da l'agen possess. Proprietaris da nuras e chauras, viticulturs, cultivaturs ed apiculturs empruvavan da sa proteger cun differents metodos: Metter ils animals en claus la notg (saiv dad urs), als stgatschar cun la canera da mulins che claprognan u cun arder fieus sin ils

auts. Ma quai na funcziunava betg adina e perquai vegniva er fatg chatscha sin l'urs.

Metodos da chatscha brutalas

Per la chatscha sin l'urs na mancavan a l'uman betg las ideas: tissientar cun

metter estga, pigliar en traplas, latschs e traplas da fier, sturnir en traplas da culp, «pigliar» l'urs blessà u chatschà da chauns cun lantschas u clauders da fier e la finala sajettar cun flintas e buis e perfin cun armas da caliber grond.

En la regiun da las Alps vegnivan applitgadas differents metodos da chatscha per pudair s'avischinar enfin a la distanza da sajettar: persequitar las passidas, spetgar sin il post u ir a chatscha da fastizs. Savens eran quai inscunter spontans d'in chatschader da chamutschs cun in urs.

Mintgatant vegnivan era organisadas chatschas en gruppa, a las qualas sa partecipavan entiras vischnancas cun instruments da canera u chatschas cun ina rotscha da chauns che duveva impedir la fugia dals urs u chatschar quels vers ils chatschaders. Chavals percunter èn strusch vegnids duvrads per la chatscha sin ils urs; quella vegniva fatta a pe.

Ils charginavos decidevan

Sche alpinists senz'arma sa scuntravan però cun in urs – savens vegn discurrì da plevons – era la situaziun strusch ina giada critica; betg perquai ch'els urs nun han simpatia per plevons, ma bain perquai ch'els fugian en general da l'uman. In'otra situaziun èsi però, sch'ina mamma crai che ses ursins sajan en privel u sch'in animal è blessà.

Da questas istorgias datti bleras. En tals cas aveva il chatschader be ina schanza: Metter l'urs blessà ord cum-

La situaziun critica dals urs alpins

La davosa populaziun d'urs alpins en il Trentino è e resta in tema che fa quitads a la biologia da selvaschina. Passa ventg onns ha il perscrutader d'urs svizzer, Hans U. Roth, prestà là lavur da basa seriusa. Cura ch'el è sa deditgà als urs da las Abruzzas, ha in team tudestg da Minca surpiglià sia lavur en il Trentino. Oz s'occupan ils Talians sez da la davosa populaziun d'urs en il parc natural d'Adamello-Brenta, quasi la staziun intensiva dals davos urs alpins.

In experiment tschintg passà las dudesch

Entant che l'enconuschider dals urs, Hans U. Roth, ha cussegljà da «renovar a moda miaivla» questa perla da la fauna cun recolonisaziuns mo fitg punctualas e bain preparadas, èn ses successurs procedids a moda pli energica: tranter il 1999 ed il 2002 èn vegnids

colonisads diesch animals, quai vul dir radund duas giadas dapli animals che quai che vivevan anc en la populaziun oriunda.

Per questa colonisaziun han ins tschernì ils urs ils pli parentads da la Slovenia, perquai ch'els urs alpins sa differenzieschan da tut ils auters urs en l'Europa. Ma ils urs da la Slovenia eran memia pauc spurets, perquai ch'els eran disads da vegnir pavlads sin plazs d'estga per la chatscha anc legala en Slovenia. Uschia èn s'augmentads ils donns ed era la tema (avant strusch existenta), e quai ha reduci l'acceptanza dals urs en il territori pertutgà.

Ina pratica da recolonisaziun memia svelta ha ultra da quai gi consequenzas negativas per ils urs selvadis che vivevan oriundamain en quest territori. Tras lur moda da viver solitaria avevan quels acquistà fitg bunas strategias da surviver e

conuschevan meglier las resursas da vivonda. Cun colonisar memia svelti animals esters, e quai anc en in dumber memia grond, va quest cumportament adattà a perder ed ils problems s'augmentan.

Èn ils urs alpins gia ina legenda?

D'ina vart han ins pudì observar quest onn animals giuvens, ma da l'autra èn dus animals sparids ed in terz è mort. Gia dapi l'onn passà na funcziuna naging dals culiers emetturs pli ed i mancan stimaziuns actualas fundadas.

Tenor il perscrutader d'urs, Hans U. Roth, ston ins deplorablmain gia oz prender enconuschientscha dal fatg ch'els urs alpins oriunds sco populaziun autoctona èn oz ina legenda. Sche bain la colonisaziun d'animals esters po impedir a lunga vista ch'els urs alpins spareschan totalmain, stat en las stailas...

Bliers chatschaders èn la mort da l'urs. Quest purtet d'ina chatscha en il Mesauc vers la fin dal 19avel tschientaner reflectescha la mentalità ch'ins veva lezza giada envers ils animals da rapina.

L'ultim urs svizzer ch'è vegni sajettà è stà per l'entira populaziun da Scuol ina sensaziun. Ins ha sa laschà fotografar cun ils chatschaders Fried e Bischoff (dretg da l'urs).

sajettà il davos urs

arriva uss era l'urs puspè en nossas regiuns?

tals cas aveva il chatschader be ina schanza: Metter l'urs blessà ord cumbat cun il chaltgogn dal schluppet; en tals muments na tanscheva il temp betg pli per rechargiar la buis cumpligada d'in chanal che vegniva chargiada davant...

Quai è sa midà cun il chargiadavos ch'è vegnì en moda a la fin dal 19avel tschientaner; davent da quel mument n'ha l'urs gi naginas schanzas pli. En mintga cas han tut las descripiuns da chatschas sin urs in tratg cuminaivel: Cura ch'in chatschader aveva sajettà l'animal da simbol, vegniva adina fatg ina festa triumfala ed il chatschader era adina l'erox. Il chatschader dad urs bain il pli renumà era il chatschader grischun Giachem Küng, il qual aveva sajettà – anc dal temp dals chargiadavos – da quai da quattordesch urs e passa milli chamutschs.

Il davos urs en Svizra

Ina tala chatscha senza temp da schanetg e senza protecciun dals animals giuvens e da las mammas è stada – sch'ins resguarda il pitschen dumber d'urs e lur quota da multiplicaziun modesta – la sentenza da mort per quest animal losch da nossas regiuns. Sch'ina mamma cun in u dus pitschens vegniva schluppetada, alura na mancavan en in territori da radund 100 km² betg mo la femella sexualmain madira, mabain era ils pitschens.

Uschia na devi en la Bassa gia en il 15avel tschientaner nagin urs pli, ed

en il Giura è quel svanì enturn la mesadad dal 19avel tschientaner. Il pli ditg ha el pudì surviver en ses reduit – las Alps centralas e las Alps dal sid – numnadamain en fin dal 19avel tschientaner. Il davos urs svizzer è forsa gia stà quel ch'ins ha schluppetà il 1898 en Val Cama, Mesauc. Suenten èn arrivads en Svizra anc in pèr cunfinaris sporadics. In da quels pudess esser stà il davos urs ch'è vegnì sajettà sin territori svizzer.

Il 1. da settember 1904 èn ils dus chatschaders da chamutschs Padruot Fried e Jon Sarott Bischoff sa scuntrads nunspegtadamain en la Val S-charl cun in'ursa da circa sis onns. Bischoff, il chatschader pli vegl, ha tratg cun sia Peabody americana sin l'animal – ed ha gi in'avidada fallada. Alura ha Fried lajegia cun sia Milbank-Amsler ed ha tutgà: In culp exact ha mazzà l'ursa da 116 kg – ed ha terminà in trist chapitel da l'istorgia da la fauna svizra.

La situaziun actuala

Oz, tschient onns pli tard, cumenz'ins en la protecciun da la natira a s'occupar danovamain da la dumonda d'in eventual return da l'urs. Èsi pussaivel che l'urs alpin, che viva oz anc en la regiun dal Trentino en l'Italia dal nord (cf. chascha), mo radund 40 kilometers davent dal cunfin svizzer (Puschlav), returna in di puspè en Svizra? La basa legala fiss dada: La spezia è protegida dapi il 1962.

Malgrà sia dentadura da rapina è l'urs brin – cuntrari a luf e luf-tscherver – per 80 ubain anc dapli pertschient vegetari.

Toppa davos d'in urs brin, vesi da sutsi: Cumpar urs va sin la planta-pe, vul dir: el metta ses pe plat giun plaun.

La perscrutaziun procura per infurmaziun indirecta sco fastiz, pelegna e sgriffels da raiver. Qua ina passida.

Dischillusiun

In spazi da viver teoreticamain adattà per urs dessi en las vals alpinas dal sid, en il Tessin ed en il Giura. Facturs problematici èn dentant la spessa colonisaziun da l'uman, la lavur da guaud intensiva cun la rait da vias da guaud sco era il turissem e sport da muntogna. Ina recolonisaziun activa, sco quai ch'ella è raschunavla per sustegnair populaziuns restantas, vegn pia strusch en dumonda; en mintga cas betg cun ani-

mals dumestis dal zoo u dal foss dals urs, quai pudess esser fitg privlus.

La suletta speranza è damai in return natural da l'urs or da la regiun dal Trentino. Quai na fiss areguard la distanza e la topografia nagin problem. Ma questa davosa populaziun da l'urs alpin è malgrà emprovas da sustegn anc adina stagnanta, uschia ch'ina expansiun e cun quai in return da l'urs en Svizra è vinavant fitg intscherta. Quai mussa ina giada dapli: Extirpar è simpel, reparar la natira è però difficil,

La situaziun dals urs en l'Europa

Ina giada colonisava l'urs brin grondas parts da l'Europa; oz existan mo pli singulas inslas da derasaziun:

Trentino (Italia dal nord):

Populaziun mez stabila (= ils davos urs alpini), var 10 fin 12 animals, la pli gronda part da quels è colonisada; l'avegnir è intschert.

Abruzzas (Italia centrala):

Populaziun stabila, 30 fin 80 animals; a lunga vista medemamain memia pitschna (privel da razzada en famiglia).

Trais pajais cunfinants (Slovenia, Austria, Italia):

Anc nagina populaziun stabila, ma adina puspè observaziuns singulas

d'immigraziuns spontanias da la Slovenia, quai vul dir da la gronda populaziun dal Balcan.

Pireneas (Frantscha/Spagna):

Populaziun instabila: pauc animals restants en las Pireneas dal vest ed in pèr animals colonisads da nov en las Pireneas centralas.

Spagna dal nord (Muntogna cantabrica):

Populaziun stabila, 50 fin 100 animals che pon pli u main sa mantegnair; situaziun sumeglianta sco en las Abruzzas; a lunga vista er memia pitschna.

Scandinavia (Svezia, Norvegia, Finlanda):

Populaziun lucca, levamain creschin-

ta, da pitschna spessezza (pervi dal nutriment), cun immigraziuns da la pli gronda populaziun dal mund (Russia dal nord en fin Sibiria).

Rumenia (Carpatas):

Populaziun isolada, ma gronda, stabila e creschinta da plirs millis animals.

Balcan (Slovenia fin Grezia dal nord):

Populaziun stabila, plitost creschinta da plirs millis animals.

Problematica generala:

La protecciun dals animals suletta na tanscha betg, sch'il spazi da viver vegn a medem temp destrui e parcellà adina dapli tras la civilisaziun da l'uman.

Sche l'urs vegn piglià per motivs da perscrutaziun en in latsch da pes elastic, sche sa dosta el zuar vehement, vegn dentant narcotisà immediat ord distanza. FOTOS H. U. ROTH

Uescheprest che l'urs è narcotisà vegn el intercurri ord diversas opticas. Plinavant vegn el mesirà e sche necessari vegni mess en ad el in cularin-emettur.

Mintga «urs da perscrutaziun» vegn sa chapescha era pesà, quai che sto succeder en ina cuntrada intransibla cun ils meds ils pli simpels.